

ВІДГУК

офіційного опонента на дисертацію Хом'як Оксани Володимирівни “Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії “Галичина” (1943-2013 рр.)”, подану на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – Історія України

Дисертаційна робота Хом'як Оксани Володимирівни помітно вирізняється на тлі вітчизняних наукових досліджень пам'яті про Другу світову війну, адже вона відтворює репрезентацію воєнного досвіду українців-воєнків стрілецької дивізії “Галичина”, створеної в рамках Ваффен СС, визнаних вироком Нюрнберзького трибуналу “злочинною організацією”. Навіть сьогодні, попри відсутність заборонених та “незручних” для дослідження вітчизняною історіографією тем, не кожен дослідник-початківець візьметься за таку дискусійну проблематику.

Дисертантка свідомо сфокусувала дослідницьку увагу не на подієвій та ідеологічній складовій проблематики, а на мотивах вчинків ветеранів дивізії в контексті стратегії виживання в екстремальних умовах війни (с. 6). Водночас розгляд досліджуваних подій з позиції ветеранів, тобто їхній воєнний досвід в індивідуальній та колективній пам'яті, Хом'як Оксана Володимирівна намагалася узгодити (здобувачка вживає термін “зблизити”) із сучасним науковим рівнем пізнання проблематики (с. 7-8). Цим власне і визначаються актуальність, мета, об'єкт, предмет, теоретично-практична значущість та наукова новизна представленої роботи.

Особистий внесок здобувачки в досліджувану проблематику чи навіть, як вона може не зовсім скромно зазначила, у розвиток історичної думки (с. 9), свідчить про те, якою мірою їй вдалося співвіднести власний авторський погляд на особливості формування, інструменталізації та репрезентації колективної і індивідуальної пам'яті ветеранів дивізії “Галичина” з розумінням описуваних подій героями її дисертаційної роботи – ветеранами галицької дивізії. Навіть опитник щодо проекту “Дивізія “Галичина” очима її

колишніх вояків”, укладений авторкою та поданий у додатках, підтверджує особистий внесок здобувачки в досліджувану проблематику.

Основні положення дисертації пройшли належну апробацію під час доповідей Хом'як О. В. на різного роду міжнародних конференціях та викладені у 10 одноосібних публікаціях. Сподіваємося, що у подальшій роботі здобувачка знайде можливість для апробації результатів дослідження також на сторінках польських та німецьких наукових видань, які охоче відгукуються на висвітлення пропонованої проблематики.

Перший розділ дисертаційної роботи “Історіографія, джерела та методологія дослідження” складається із підрозділів, у яких висвітлюються стан наукової розробки проблеми, джерельна база дослідження та особливості методології аналізу. Історіографічний огляд, зроблений дисертанткою, свідчить про належну її обізнаність з науковим доробком українських (в тому числі діаспорних), польських, російських, західних англійських дослідників у вивченні запропонованої проблематики. Він підпорядкований насамперед обґрунтуванню тези про те, що наявна наукова література не дає повної відповіді на питання, якими були мотиви вступу до дивізії у різні періоди її існування, як і не висвітлює цілком той контекст, в якому приймалися відповідні рішення. Можна погодитися з твердженням здобувачки про те, що й архівні документи, які збереглися, на ці питання повноцінно не відповідають (с. 27).

Тому, безперечно, те, що ми називаємо усними джерелами, може суттєво доповнити наше знання про досліджувану проблематику, а навіть додати таких нюансів, що спроможні істотно змінити наші уявлення про сутність явищ. За такого дослідницького підходу дуже важливим залишаються відповідні типологія та інтерпретація зібраного усного матеріалу, що своєю чергою вимагає наукової сумлінності від дослідника та проведення ним верифікації за допомогою вже існуючих документальних

джерел. І потрібно віддати належне Хом'як Оксані Володимирівні, адже, як свідчать тексти дисертації та автореферату, вона успішно з цим впоралася.

Не викликає заперечень авторська загальна оцінка історіографічного доробку з досліджуваної проблематики.. На переконання Хом'як О. В. він “залишається тенденційним” (с.52). Від себе додамо. Діаспорна візія представленої теми, підтримана переважною більшістю сучасних молодих українських дослідників, хоч і посприяла побудові “своїї” національної (великою мірою героїзованої) моделі історичного розвитку, призвела водночас до ігнорування або виправдального трактування “незручних” для українців тем, серед яких чільне місце належить воєнному досвіду українців-воjakів 14-ї дивізії Ваффен СС “Галичина”.

У дисертаційній праці авторка використала чимало важливих і цікавих архівних документів, передусім, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Держархівів Львівської та Тернопільської областей, Центрального державного історичного архіву м. Львова, Галузевого держархіву СБУ та Архіву Управління СБУ у Львівській та Тернопільській областях, архіву Українсько-канадського дослідно-документаційного центру в Торонто (Канада) та ін. Опубліковані джерела, опрацьовані в ході дисертаційного дослідження, представлені мемуарами, періодикою, друкованими матеріалами Братства колишніх воjakів І УД УНА тощо. Особливе місце в цьому ряду джерел посідають проведені авторкою 37 інтерв'ю із колишніми воjками дивізії Ваффен СС “Галичина” та УПА, які проживали в Україні, Канаді, США та Великобританії. Дисертантка лише не зовсім вдало сформулювала свою думку з приводу того, що ці опитування, окрім її особистого архіву, ще зберігаються окремою колекцією в Українсько-канадському дослідно-документаційному центрі в Торонто (Канада) (с. 46), оскільки виникає питання, чи дисертантка скористалася з тих матеріалів, що вже знаходилися в цьому центрі, або вона сама їх туди передала після опрацювання.

Важливим для розуміння теоретико-методологічних засад аналізу зібраного Хом'як О. В. дослідницького матеріалу є третій, заключний підрозділ першого розділу роботи, присвячений методології. Поряд з використанням традиційних для історичних досліджень загальнонаукових, міждисциплінарних та спеціальних методів вона намагалася вдаватися до застосування, зокрема, принципів історичної антропології, мікроісторії, історії повсякдення, студій пам'яті (с. 39), витоки яких пов'язують і з німецькою історичною школою (Леопольд фон Ранке), і, як слушно зазначає авторка, з французькою школою Анналів (Марк Блок). Нагадаємо відому формулу в пізнанні історії представниками цих шкіл. “Завдання історика лише описати, тобто пояснити події, як вони проходили”. Якщо історик провів спостереження і дав пояснення, його завдання виконане. Історик не суддя, який виносить присуд. Коли загальнопоширені норми поведінки людей досліджуваної нами доби глибоко відмінні від наших норм, коли ми вже нічого не можемо змінити у минулому, хоча декому це і хотілося б, коли страсті минулого змішуються з пристрастями сьогодення, чи будуть виправдані наші морально-оціночні судження, чи ми здатні відділити праведників від злодіїв. Чимало хто із сучасних дослідників (дисертантка згадує про декого з них, хоча б П'єр Нора) вважають, що історична думка та історична наука загалом в кінцевому підсумку виявлялися продуктивними, а отже практично корисними, лише тоді, коли свідомо відходили від давнього антропоцентризму в розумінні добра і зла. Хотілося б тільки побажати молодій дослідниці Хом'як Оксані Володимирівні більше читати теоретико-методологічні праці самих цих авторів, чиї прізвища вона подає в дисертації, ніж в будь-чийсь інтерпретації.

У другому розділі дисертаційної роботи “Формування колективної пам'яті колишніх вояків дивізії” здобувачка згідно з метою дослідження дуже побіжно зупинилася на обставинах створення дивізії “Галичина”. І з цим можна було б погодитися, але за умови, якщо б цей аспект проблеми був би

висвітлений усеж-таки об'єктивніше, тобто не лише на підставі мемуарів українських сотворців галицької дивізії (Кубійовича В., Паньківського К.), але також із залученням документів німецьких ініціаторів її створення. Ці архівні матеріали є не тільки у фондах Федерального військового архіву у м. Фрайбург (Німеччина), (куди дисертантка через різні складні обставини могла і не дістатися), проте вони є в фонді 3971 ЦДАВО України у м. Києві. У промові губернатора дистрикту фон Вехтера О.-Г. від 28 квітня 1943 р. чітко наголошено на тому, що фюрер дозволив створити означену дивізію “для боротьби з ворогом європейської культури”.

Набагато об'єктивніше виглядає висвітлення авторкою другого підрозділу “Створення колективної пам'яті ветеранів дивізії в діаспорі”. Ключовим для розуміння цього аспекту проблеми є висновок Хом'як О. В. про те, що звіт очільника британської військової комісії в Італії Портера Г., який спирався переважно на опитування колишніх вояків дивізії, містив низку принципових неточностей щодо історії створення та характеру бойової діяльності дивізії (с. 67), а тому, з одного боку, британці отримали свідомо скориговану колишніми дивізійниками картину, з іншого боку, це дозволило створити позитивний образ вояків дивізії. Інший важливий висновок, зроблений дисертанткою, такий: “підвалини у формуванні колективної пам'яті дивізійників було закладено під час перебування в полоні й зумовлено передусім страхом примусової репатріації до СРСР” (с. 75). Вкажемо лише на помилкове твердження авторки про те, що мешканці Західної України не підлягали репатріації до СРСР (с. 62). Не підлягали ті з числа цих мешканців, хто був визнаний радянським керівництвом за етнічних поляків, громадян Другої Речі Посполитої, але не західні українці або західні білоруси.

У підрозділі 2.3 “Травмована пам'ять: повоєнні долі дивізійників у СРСР (1944-1991 рр.)” дисертантка зосередила свою увагу на аналізі “життєвих долі дивізійників в радянській період крізь призму обраних

індивідом стратегій виживання, які мали визначальний вплив на їхнє сприйняття дійсності, колективну пам'ять, формування відповідних меморіальних практик тощо” (с. 76). Цілком закономірним і слушним є висновок про те, що “дивізійників, які залишилися в СРСР, і тих, які опинилися на Заході, поєднувала одна річ: це неможливість відкрито розповідати про своє минуле.” Звідси, висновує авторка, досвід життя колишніх дивізійників як радянських громадян був переважно травматичним, і призводив до визначення системи як “найбільшого ворога”, а себе – як її “жертви” (с. 91).

Третій розділ дисертаційного дослідження “Репрезентація воєнного досвіду в колективній пам'яті дивізійників” присвячений висвітленню основних постулатів “дивізійної ідеології” з метою відтворення їхнього воєнного досвіду, а також способів інструменталізації пам'яті на рівні керівного органу Братства – Головної управи та його локального осередку – Тернопільської станиці Галицького братства в Україні. Аналізуючи опубліковані мемуари/спогади, а також згадувані вище інтерв'ю з колишніми дивізійниками, дисертантка констатує, що Братству вдалося виробити доволі монолітне колективне бачення подій 1943-1945 рр. із намаганням вписати себе до героїчного дискурсу “борців за волю України” (с. 96). При цьому вона цілком слушно зауважує, що представлена риторика наративного канону дивізійників значною мірою повторювала постулати “продивізійної пропаганди”, які використовувалися пропагандистами під час рекрутування до дивізії під час війни. А от з іншим висновком Хом'як О. В., що на відміну від нацистів, які закликали ставати до боротьби за “Нову Європу” проти СРСР, дивізійники “йшли воювати за Україну” (с. 101), варто подискутувати. Якщо переглянути окупаційну легальну пресу, то в українському щоденнику “Краківські вісті” хоча б за 30 квітня 1944 р., з нагоди святкування першої річниці дивізії, Кубійович скаже: “що її створення було виявом не стільки сентиментально-патріотичних почуттів, скільки тверезого політичного

розуму українського народу, і що ті, хто витримав дивізійний вишкіл, засвідчив перед усім світом...волю українського народу стати повноцінним членом і співтворцем нової Європи”. Водночас важливим є розуміння здобувачкою тієї обставини, що т. зв. дивізійний наратив ніколи не був переконливим для зовнішньої (неукраїнської) громади, і далеко не всі фронтові, а особливо нефронтові бойові дії дивізії вписуються в наратив “боротьби з радянським режимом”.

Четвертий розділ дисертаційної роботи “Індивідуальна пам’ять про війну: мотиви вступу до дивізії та вояцьке повсякдення у 1943-1945 рр”, на наш погляд, виглядає дещо штучним після висвітлення в третьому розділі проблеми меморіальних практик Братства колишніх вояків 1-ої дивізії УД УНА та його локального осередку – Тернопільської станиці Галицького братства в Україні. Принаймні, матеріал четвертого розділу мав би передувати аналізу питань інструменталізації пам’яті. Водночас, на наше переконання, зміст цього розділу вирізняється найбільшою науковою новизною і демонструє особистий внесок дисертантки в розробку пропонованої проблематики. Він містить найбільше з усіх розділів число використаних архівних документів, матеріалів української та польської легальної та підпільної преси воєнного часу, інтерв’ю, особисто записаних дисертанткою. Частина цих матеріалів вперше вводиться в науковий обіг.

Висновки дисертаційної роботи виглядають достовірними та такими, що відповідають завданням, які Хом’як О. В. поставила собі при написанні даного дослідження. Здійснивши усебічний аналіз мотивів вступу до дивізії дисертантка висновує, що це була передусім стратегія виживання, якою керувалися в умовах війни; тиск особистих обставин, прямий чи непрямий примус зумовили прийняття такого рішення (с. 195). Дискусійним, а скорше помилковим, лише є твердження про те, що “важливість вступу до дивізії обґрунтовувалася необхідністю боротьби із “одвічним ворогом” – радянським режимом” (с. 130). Останній, звичайно, не міг бути “одвічним”.

Звичайно, в дисертації є напевно інші дискусійні твердження, які можна вважати свідченням творчого підходу здобувачки, і які скоріше підсилюють загальну позитивну оцінку пропонованого дисертаційного дослідження. Оскільки всі вони мають відповідну авторську аргументацію, то, на наше переконання, заслуговують на увагу і можуть стати важливою підставою для подальшої плідної наукової дискусії із досліджуваної теми. Зміст автореферату відповідає основним положенням дисертації.

За змістом та оформленням дисертаційне дослідження відповідає вимогам державного стандарту до кандидатської дисертації, зокрема пп. 11, 13, 14 “Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника”.

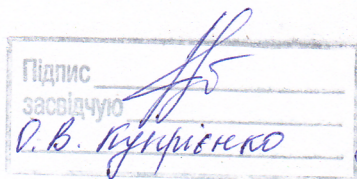
Авторка дисертаційної роботи Хом'як Оксана Володимирівна “Репрезентація воєнного досвіду в пам'яті ветеранів дивізії “Галичина” (1943-2013 рр.)” заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України.

Офіційний опонент

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародних відносин
Київського славистичного університету

Ільюшин І. І.

Директор з науково-педагогічної роботи